

Darko Polšek

Liberalistička kritika marksizma

Prava prednost istine je u tome što se istinito mišljenje može jedanput, dvaput ili više puta ugušiti, ali tokom vjekova obično će se naći ljudi koji će ga ponovno otkriti, sve dok se jednom ne pojavi u takvo doba kad, zahvaljujući povoljnim okolnostima, ono izbjegne progon, dok tako ne ojača da postane sposobno da izdrži sve naredne pokušaje ugušivanja". J. S. Mill

"U svakom slučaju, moramo se suočiti s mogućnošću da je sve ono o čemu se razmišljalo posljednjih pedeset godina bilo pogrešno usmjereno". F. Hayek

"Svi mi imamo vlastite filozofije, bez obzira jesmo li toga svjesni, ali one ne vrijede mnogo. No, njihov je utjecaj na naše radnje i živote vrlo često poguban. Zbog toga ih je nužno kritikom poboljšavati. To je jedina isprika za daljnje postojanje filozofije koju mogu ponuditi." Karl Popper

U vrijeme ubojstava socijalističkih tirana, suđenja najvišim partijskim i državnim rukovodiocima za veleizdaju, kršenja ljudskih prava i korupciju, u vrijeme građanskih ratova, uvođenja liberaliziranog tržišta i višestranačkog parlamentarnog sistema u socijalističkim režimima, čitalac će s pravom postaviti pitanje o opravdanosti i smislenosti još jedne kritike marksizma u raznolikosti već postojećih. Njemu će se, sasvim razumljivo, učiniti da su navedeni događaji u istočnoj Evropi siguran znak smrti jedne ideološke paradigme koja je vladala tim krajevima gotovo cijelo stoljeće.

Međutim, prema nekim teoretičarima i ideolozima, navedena zbivanja ne samo da ne negiraju ideju socijalizma, već je upravo potvrđuju. To je, na primjer, nedavno izjavio sekretar predsjedništva CK SKH dr. Branko Caratan. Doista je čudno kako građanski ratovi, policijsko upravljanje regionalnim politikama, ubojstva i ozbiljne optužbe na račun donedavnih socijalističkih kardinala potvrđuju ideju socijalizma. Još je nejasnije kako tu ideju potvrđuju tržište, pravna država, plaćenička vojska i višestranački parlamentarni sistem, elementi omražene buržoaske "ideologije", na čijoj je kritici socijalistička ideologija gradila svoj *raison d'etre*.

No, socijalističku ideju oduvijek je pratila takva *dijalektička* igra suprotnosti. Država je trebala odumrijeti njenim jačanjem, ekonomska jednakost građana trebala se uspostaviti eksproprijacijom i nasilnim oduzimanjem viškova, pravo nacija na samoopredjeljenje potvrđivalo se tenkovima, sloboda javnog djelovanja i izjašnjavanja nije mogla značiti dopuštanje "da svako priča što mu se sviđa" i td. Što je opće dobro najbolje su znali oni koji su imali najbolje uvide u to što je *u stvari* socijalizam i komunizam, koji su mogli procijeniti *momentalno* stanje razvoja tih ideja.

Premda, dakle, mnogi smatraju da je takva ideja doživjela svoju konačnu smrt, opravdano je i zapitati, smijemo li smatrati da kritika marksizma i socijalističke doktrine dovršena. Ako jest, jesu li opravdanja okončavanja teorijske ili praktičko-političke prirode. Je li propast te ideje samo posljedica loše primjene pojednostavljene doktrine, ili je možda već i sama doktrina na kojoj se ideja socijalizma ostvarivala, sadržavala znake neizlječive bolesti, čiji su simptomi danas vidljivi.

I

Premda je pitanje opravdano, navedena "očiglednost" propasti te ideje i prakse nije dovoljan razlog za odbacivanje rasprave. Mi, naime, nikad ne raspoložemo s apsolutnom očiglednošću koja bi nam dala pravo da onemogućimo pogrešne stavove. Uvijek će se biti pogrešnih uvjerenja i stavova koje smatramo neracionalnim, odbačenim ili nemoralnim; potiskivanjem rasprave o njima počinili bismo pogrešku svojstvenu tipu mišljenja koji kritiziramo, stavu prema kojem se o nekim mišljenjima ne treba prepirati jer su *historijski* nadiđeni. Stavove koje smatramo pogrešnima, umjesto toga, moramo shvatiti kao poticaj za provjeravanje jačine vlastitih argumenata, jer nikada ne postoji potpuna garancija da smo upravo mi u pravu. Općeprihvaćenost nekog uvjerenja, očiglednost i većinsko odlučivanje vrlo su loši argumenti. To je osnova liberalističke kritike. "Nikad ne možemo biti sigurni da je mišljenje koje pokušavamo ugušiti pogrešno", kaže Mill, "a kada bismo i bili sigurni, takvo bi gušenje ipak bilo zlo... Potpuna sloboda suprotstavljanja i neslaganja s našim mišljenjem upravo je uvjet koji opravdava naše uvjerenje u njegovu istinitost".

Kritika je marksizma, kao i svakog drugog stava, shodno tome, opravdana, ako (i sve dok) postoje ljudi koji smatraju da je marksizam (bilo kao teorija, praksa, filozofija ili vjera) ili jedan njegov "dio" u nekom smislu održiv ili poželjan. Ponekad nam se čini da su razlozi ove vrste primarno didaktički (jer zahtijevamo uvjerenje

sviju). No, principi slobode mišljenja i izjašnjavanja, tolerancije, slobode i javnosti kritike nisu samo didaktičke prirode.

Opravdanost kritika marksizma postaje još značajnije ako se uzme u obzir da će se tipovi argumenata koji su se upotrebljavali u marksističkoj teoriji zasigurno pojaviti i u novim teorijama i razmišljanjima. Drugim riječima, kritika koju želimo prezentirati u slijedećim tekstovima, ne usmjerava se samo na ideološku "zloupotrebu" marksizma, već i na tipove pogrešnih argumenata koji se upotrebljavaju nezavisno od prihvaćanja marksističke paradigme.

Stoga liberalističkoj kritici marksizma valja pridodati općenitu potrebu za razmatranjem kriterija koje zahtijeva znanstvena kritika. Ako pretpostavimo da stav koji kritiziramo tvori teoriju i koristi racionalan dokazni postupak, onda ga moramo procjenjivati pomoću imanentnih mjerila za procjenu valjanosti teorije kao što su neproturječnost, koherentnost, jednostavnost i sl. Postoje, također, i mjerila racionalnosti i znanstvenosti teorije. Naposljetku, postoje i mjerila istinitosti teorije, njene sposobnosti da objasni realno stanje stvari.

Mnogi su teoretičari sporili relevantnost marksizma na svim navedenim razinama. Uz metodološke probleme, posebne poteškoće s kojima su se suočavali kritičari marksizma bili su problemi *predmeta* objašnjenja marksističke teorije (koji segment realnosti u stvari marksizam pokušava objasniti) i *moralni* aspekti kršenja znanstvenih normi, koji su u marksističkom slučaju bili pogubni. Navest ćemo samo neke.

1. Neki teoretičari (na pr. Pitirim Sorokin) smatrali su da je rasprava o marksizmu potpuno neproduktivna, jer doktrina o kojoj valja raspravljati sadrži mnoge unutrašnje proturječnosti. Iz te unutrašnje nekoherentnosti slijedi ili a. da ne možemo reći što točno sadrži ta doktrina ili b. da ne možemo sa sigurnošću tvrditi što su njihovi tvorci doista mislili.

Dobar dio povijesti marksizma, međutim, bavi se upravo tim problemima. O odluci "što je Marx zapravo mislio", ovisilo je kako treba postupati u određenim okolnostima. Unutrašnje proturječnosti nisu bile pogubne; jer bilo je sasvim moguće rekonstruirati koherentnu doktrinu izbacivanjem proturječnih tvrdnji. No, problem se ponovno javio kad su marksistički teoretičari došli do različitih "koherentnih" tumačenja, kad je hermeneutički pluralizam postao legitiman dio marksističkog korpusa. Tako ćete možda imati priliku da sretnete marksistu koji će radi opravdanja svog daljnjeg teoretiziranja skeptički upitati: "A ima li netko tko zna što je to u stvari marksizam?" Raznovrsnost marksizama dobit će napokon oblik "dinamičke doktrine" koja je, poput socijalističke ideje, podobna za *ad hoc* prilagodbe.

Varijantu ove poteškoće predstavljaju problemi imenovanja. Ako postoje mnogi "marksizmi", različiti pojmovi "socijalizma", tada se polje potencijalne kritike postepeno prebacuje na praktičko-političku razinu koja mnogoznačnost tih termina najviše koristi. Tim prebacivanjem nestaje pravi predmet *znanstvene* kritike.

2. Postoje teoretičari koji smatraju da je rasprava o marksizmu postala bespredmetna, otkako se marksistička predviđanja nisu obistinila. Taj se stav temelji na tvrdnji da svaku teoriju za koju postoje opovrgavajući slučajevi moramo odbaciti jer nije istinita. Kako postoje opovrgavajuće činjenice ("izostanak revolucije" i sl.), ona je opovrgnuta, pa se stoga mora odbaciti.

Standardni marksistički odgovor na taj problem jest da Marx nije rekao *kada* će se predviđanja obistiniti. On nije pisao "o ropotarnici budućnosti", već je njegov nauk o oslobođenju i revoluciji dugoročan immanentan proces, podložen usponima i padovima. Stoga njegova doktrina nije opovrgnuta, pa je i dalje možemo legitimno zastupati.

3. Neki teoretičari znanosti, međutim, kažu da teorija koja je dovoljno općenita da sve činjenice budu njene potvrde, nije racionalna, znanstvena, odnosno da nije teorija. Kako globalna revolucija proletarijata nije nastupila, a do razotuđenja nije došlo, neki su marksisti pokušali spasiti marksizam tezama o tome da trenutačno odstupanje ne znači i definitivni slom teorije, ili, poput Caratana, da to odstupanje ne označava opovrgnuće teorije, već upravo njenu potvrdu. Jer, suprotstavljena kretanja samo pojačavaju tenzije za ostvarivanje zacrtanog cilja. Trenutačni uspjeh "reakcionarnih snaga", samo daje priliku, tj. potiče "revolucionarne snage" da pokažu svoju superiornost. Na taj je način opovrgnuće pretvoreno u potvrdu teorije. Marksizam tako postaje podoban za objašnjenje *pravilnih* procesa radi ostvarenja zacrtanih ciljeva, ali i za razumijevanje odstupajućih slučajeva. No, tim *ad hoc* argumentima marksisti su postepeno uništili znanstvenost marksističke teorije.

4. Marksisti koji nisu iznosili ovakve argumente, mogli su skromnije tvrditi da odstupanja postoje u svakoj globalnoj teoriji. To, međutim, ne znači da marksizam i dalje ne ostaje *vrlo vjerojatna teorija*. Marksizam je samo jedan istraživački program s visokim stupnjem potvrde.

Premda argument o *vjerojatnosti* marksističke teorije nije često korišten (jer je njen zahtjev apsolutan), on je na prvi pogled vrlo uvjerljiv. No, za istraživačke programe također važe neke restrikcije. Ako neki istraživački

program ne uspijeva objasniti činjenice koje proturječe njegovim predviđanjima, on postaje degenerativan. Isto važi i za *ad hoc* prilagodbe programa. Mi, dakako, nikad nećemo moći spriječiti da se znanstvenici njime i dalje služe, ali njegov će se znanstveni karakter nesposobnošću objašnjenja novih činjenica postepeno izgubiti. Drugim riječima, sasvim je legitimno i racionalno tražiti *bolje* teorije i ne pridržavati se degenerativnog istraživačkog programa.

II

Povijest marksizma je povijest oslabljivanja Marxove teorije i njenih znanstvenih zahtjeva pod pritiskom opovrgavajućih činjenica¹. No, sasvim je upitno koliko su znanstveni faktori bili dominirajući u procjeni Marxova djela. Već su njegovi neposredni nastavljači značajno oslabili Marxovu znanstvenost. Vrlo je ilustrativan primjer znanstvenog oslabljivanja govor F. Engelsa na Marxovu grobu. Po Engelsu "Marx je otkrio zakon razvitka ljudske historije: jednostavnu činjenicu... da ljudi prije svega moraju jesti, piti, stanovati, odijevati se, prije nego što će moći da se bave politikom, naukom, umjetnošću, religijom i td." Taj "zakon" koji je Marx navodno "otkrio", toliko je trivijalan, da se danas još samo možemo čuditi što ga Marxov pratilac smatra fundamentalnim doprinosom čovječanstvu. No, Engels nastavlja: "Ali to nije sve. Marx je otkrio i specijalni zakon kretanja današnjeg kapitalističkog načina proizvodnje... Otkrićem viška vrijednosti ovdje je odjednom unesena svjetlost... Takva dva otkrića bila bi dovoljna za jedan život". Dok je prvo "otkriće" trivijalna činjenica, drugi fundamentalni Marxov doprinos, otkriće viška vrijednosti, kako znamo, nije Marxov. Ako su to jedini Marxovi znanstveni doprinosi, onda oni ili nisu bili originalni ili su bili toliko trivijalni da nisu bili niti potrebni². Teško možemo zamisliti da su upravo ta dva znanstvena doprinosa bile tako odsudne činjenice za povijest XX stoljeća. Morale su, očito, postojati neke druge, vanznanstvene tvrdnje sposobne da pokrenu silnu ljudsku energiju, zahtjevi koje neki teoretičari i političari još uvijek smatraju revolucionarnim³.

Neki su marksisti priznali da *znanstvenost* Marxove paradigme nije točka njene aktualnosti⁴. No, ako je kritika Marxova "determinizma", tj. onoga što mi nazivamo Marxovom teorijom ili znanstvenošću, čak i za marksiste opravdana, što je još preostalo od Marxova "mišljenja"? Aktualnost Marxove paradigme marksisti pokušavaju dokazati pomoću, po mom sudu, tri (vrlo slična) argumenta:

- a. trajnost socijalističke ideje
- b. trajnost Marxove humanističke poruke
- c. trajnost utopijske energije

a. *trajnost socijalističke ideje*: "Otvorenost Marxova *mišljenja*", kako danas marksisti kažu, sastoji se u tome da se prizna kako je Marx, kada činjenice proturječe njegovim predviđanjima, u ponečemu griješio, ali i to da se prizna da je, ako se činjenice slažu, u nečemu bio i u pravu. No, njegova je ideja socijalizma neosporna. Greška takvog stava sastoji se u izjednačavanju pojma "socijalizam" (ili "komunizam") s idejom društvene pravde. Zbog toga nas ne mora čuditi, što su neki teoretičari-političari (kako vidimo iz citata s početka ovog članka) svoj stav o opravdanosti društvenih zbivanja u istočnoj Evropi identificirali s "potvrdom ideje socijalizma". Takav bi postupak bio komičan (jer rijetko se zaboravlja što se sve činilo u ime "socijalističke" pravde), da se na njemu ne temelji cijela marksistička ideologija.

Povijest marksizma koristi ovo poigravanje s idejom pravde i dvosmislenost u upotrebi pojma "socijalizam" na nekoliko načina. Ponekad je socijalizam "ono realno", stanje u kojem "praksa upravo odražava predviđanja marksističke teorije", ili, prevedeno na konkretniji jezik, stanje u kojem je dobro da vlast čini to što čini. No, češće je situacija obrnuta; češće se tvrdi kako realna zbivanja tj. društvena bijeda ne opovrgava marksističke prognoze. Ove dvije konotacije odgovaraju, po nekim teoretičarima, "konsolidirajućoj" i "revolucionarnoj" fazi

¹. N. Sesardić: "Prilog kritici marksističke utopije", *Filozofske studije* XV-84. U toj raspravi Sesardić pokazuje kako je prelazak na "filozofiju marksizma" posljedica neodrživosti njegove ekonomske teorije, kao naknadni pokušaj opravdanja i spašavanja opovrgnute teorije.

². Za kritiku nekih drugih "doprinosa" kao što su radna teorija vrijednosti i tendencijski pad profitne stope, ponovno upućujem na Sesardićev članak.

³. U nekim tekstovima koji slijede (posebno Leszeka Kolakowskog) razmatra se povezanost marksističke teorije i marksističke ideološke prakse. Takav način kritike marksizma vrlo je vrijedan i relevantan. On je još značajniji zbog toga što se danas marksizam pokušava spasiti ideološkim sredstvima. Dok je nekad doktrina bila uporište ideološke prakse, za neke su teoretičare danas društveni procesi uporišta obrane doktrine. No, te aspekte ovom prilikom neću tematizirati.

⁴. G. Petrović: "Bit i aktualnost Marxova mišljenja", u: R. Kalanj (izd.): *Marx nakon sto godina*, Globus 1984. Raspravljajući o kritici marksizma u kontekstu teorije znanosti (na pr. Karla Poppera) Petrović kaže: "Ako se pod "historicismom" misli izricanje dugoročnih historijskih proročanstava, i to još bezuvjetnih, njegova (Popperova op.p.) je kritika opravdana. Ako se pod Marxovom mišlju misli marksizam II i III internacionale ili bilo koja suvremena interpretacija marksizma kao ekonomskog ili nekog drugog determinizma, Popper je opet u pravu" (str. 343). U Marxa postoje mnogi "deterministički citati", zbog kojih su navedeni marksisti pogrešno ili nedostavno interpretirali Marxa. Stoga on priznaje kako "(Z)a one koji žele da misle u osnovnom revolucionarnom i slobodarskom duhu Marxove misli ti aspekti nisu "obavezni"". "Treba li da te dvije vrste tekstova povežemo i pomirimo? Mislim da to nije ni potrebno ni moguće" (str. 350).

marksističke ideologije⁵. Napokon, kod nekih je marksista uvriježen stav da je pravedno = socijalističko. Tako i u kapitalizmu postoji pravednost - njeni su nosioci socijaldemokrati. Kako pravednost nije ograničena na sadašnjost, u povijesti se pojavljuju preteče socijalizma: Spartak, rani kršćani, renesansne utopije Thomas M^unzer, a katkad se pretečom socijalizma smatra i Platon.

Na taj je način osigurana trajnost i neospornost (u našoj terminologiji neopovrgljivost) socijalističke ideje.

b. trajnost Marxove humanističke poruke: Naši poznati filozofi marksisti u duhu Lukacseve logike tvrde da pogrešnost Marxove ekonomske teorije ne označava "kraj" Marxova mišljenja, tj. marksističke filozofije. ^ak i ako je ta teorija pogrešna, marksizam ostaje prava metoda društvenih znanosti (Lukacseva formulacija) ili u blažoj, praksisovskoj verziji, humani i revolucionarni nauk o razotuđenju, koji "kao takav" nadilazi real-povijesnu promjenljivost. Ostaje dakle Marxova filozofija, koja se ne može svesti na ekonomiju, pa čak ni na neku *metodologiju*. Ostala je, ukratko, Marxova humanistička poruka "i kao kritika samo-otuđenog društva... i kao zahtjev za istinski humanim društvom... i kao tip (transfilozofijskog) mišljenja..."⁶ koju možemo ali ne moramo prihvatiti (ispunjavati).

Mislim da nije potrebno osporavati da u Marxovom djelu postoji humanistička poruka, niti njegovu moralnu težnju da teorijski pomogne prezrenima na svijetu. No, postoje mnoge takve poruke i mnogi autori kod kojih možemo čitati zahtjev za društvenom kritikom, za poboljšanjem društvenih uvjeta. Zbog čega upravo Marx? Umjesto neumitnih zakona povijesti na čijem su promicanju trebale raditi sve "progresivne" sile svijeta, a posebno i "klasno svjesno" radništvo i "poštena" inteligencija, sada nam od Marxa preostaje uvjerenje da bi čitateljima (filozofima) on još mogao nešto značiti. No, umjesto da se, ako je to još moguće, racionalno (a ne voljno ili politički) pokuša pokazati kakva istraživanja još možemo poduzeti u skladu s marksističkom paradigmom, ili utvrditi konkretni posao tzv. "transfilozofskog mišljenja", na aktualnost se marksizma pokušava ukazati pomoću "slobodnog, stvaralačkog ljudskog čina" kojem se ne mogu pripisivati nikakvi konkretni zadaci. Tako je pojedincima i grupama ostavljena "sloboda" da mijenjaju "otuđene" okolnosti u skladu s njihovim "imanentnim", "autonomnim", "autentičnim" ciljevima, tj. prema vlastitom nahođenju, iz čega proizlazi da je marksizam još samo etiketa koja se, već prema tome, može prihvatiti ili prilijepiti. Za ukazivanje relevantnosti gotovo intimnih doživljaja Marxovog djela marksisti mogu upotrijebiti još samo apel. Motive filozofa koji zastupaju takav stav o "vanteorijskoj" relevanciji "Marxova djela" nazvao bih *tertulijanskim*.

c. trajnost utopije: Mnogi ljudi, marksisti kao i nemarksisti, smatraju da je utopizam oblik racionalnosti, dok su utopije, doduše samo zamišljene slike, ali ipak slike sastavljene od racionalno sastavljenih ili poželjnih elemenata. Utopizam je po tom shvaćanju projiciranje smisla prema kojem određujemo vlastitu egzistenciju, ili pak instanca oblikovanja neke objektivne svrhe (telosa) kao što su na pr. povijest, "bitak", ideja dobra ili ideja polisa. Utopizam tvori samo normativni, potencijalni vid ideje (*treba-da* kako kažu marksisti), sliku koju djelovanjem (praksom) treba realizirati. U toj slici očito postoji neka bitna i stoga racionalna odlika predmeta, koji na taj način "već postoji".

Premda je Marx kritizirao socijaliste utopiste, čini se da ga je snašla gotovo identična sudbina - iz njegova se djela crpu još samo "utopijske energije". Jedna od fundamentalnih zabluda koju vrše marksisti ove provenijencije leži u hegelijanskoj tvrdnji: ono potencijalno ("po sebi") je i ostvarljivo samo ako se to doista hoće. Ta volja (i znanje o tome što se hoće) je dostatna za ostvarenje. To je sloboda. U tom se shvaćanju sastoji "draž" marksizma i historicizma, o kojoj govore tekstovi u nastavku.

Ono što se previdjelo u takvoj koncepciji "racionalnosti utopije" jesu isključivosti različitih utopija, isključivosti koje ne podnose toleranciju. Ako netko ne vidi da je upravo moja utopija racionalna, nema načina da se drugi u to uvjeri. "Utopist" uvijek smatra da je njegov cilj samoevidentan, i da samo oni podložni predrasudama ne žele vidjeti ono što je očigledno. I kako je dokazivanje o potrebi zalaganja za upravo takvu utopiju izlišno, u susretu dvaju utopija, nasilje je neizbježno. O krajnjim ciljevima našeg djelovanja, prema takvim koncepcijama ne da se raspravljati.

Gotovo u skladu s koncepcijom izlišnosti racionalnog uvjeravanja (i kompromisa), utopijske koncepcije ("energije") ili ne daju konkretne upute i ne obrazlažu sredstva za ostvarenje stanja koje žele doseći, ili su te upute holističkog karaktera. Holističke upute tipa "naš cilj ne može se doseći, ako se ne promijene svi društveni uvjeti i to, ako treba, nasilnim sredstvima", samo potvrđuju da sredstva ostvarenja nemaju racionalan karakter, da ne mogu tolerirati suprotstavljene koncepcije ili djelovanje koje na neki način ometa izvođenje. Zbog toga će se liberalističke koncepcije, u opreci spram "utopijskih" zalagati za postepene društvene promjene ograničenog dosega, za promjene čiji će se ciljevi i posljedice, zbog svoje ograničenosti, na svakom koraku moći kontrolirati, po potrebi odbacivati ali u svakom slučaju o kojima će se u svim etapama moći

⁵. P. Ludz, *Ideologiebegriff und Marxistische Theorie*, Opladen 1976, str. 92-3.; V. Zaslavski, *Neostaljinistička država*, Zagreb 1985. str. 85 i dalje. Zaslavski te dvije upotrebe naziva "fikcionalizacijom" i "konsolidacijom" ideologije.

⁶. G. Petrović: *ibid* 351.

raspravljati. Liberalističke koncepcije društvenog "inženjeringa" stoga pretpostavljaju našu pogrešivost i pokušavaju eliminirati nasilje.

III

Premda ne postoji jedinstvena "liberalna" doktrina i koncepcija kritike marksizma, mislim da ipak sasvim jasno možemo razlučiti nekoliko glavnih težišta spora.

1. Liberalizam se suprotstavlja marksističkoj koncepciji revolucionarnog ukidanja (odumiranja) države. Za liberale je država "nužno zlo, ali najmanje koje posjedujemo". Država, naime osigurava funkcioniranje pravnog sistema i zakonitosti.
2. Liberalizam se suprotstavlja uplitanju države u ekonomski sistem, tj. koncepcijama koje počivaju na nužnosti ekonomskog planiranja.
3. Liberalizam se suprotstavlja holističkom inženjeringu, marksističkom načelu o kritici svega postojećeg, tj. potrebi da se "revolucionarno" promjene svi društveni uvjeti odjednom.
4. Liberalizam se suprotstavlja ideji povijesne svrshodnosti. On negira mogućnost znanja o tome što je krajnji cilj čovječanstva.
5. Liberalizam se suprotstavlja utopizmu, jer on onemogućava racionalni izbor (izbor putem rasprave) etičkih ili uopće društvenih ciljeva.
6. Liberalizam se suprotstavlja ili pokušava spriječiti uplitanje države u privatne stvari pojedinca.
7. Liberalizam pretpostavlja da ljudi imaju jednaka prava bez obzira na spol, rasu, vjerska i druga opredjeljenja. Ne postoje nikakva opravdanja za ograničenja osnovnih ljudskih prava. On se suprotstavlja svakoj državnoj kontroli javnosti ili kažnjavanju slobode govora.
8. Liberalizam pretpostavlja da ne postoji podudarnost većinskog odlučivanja i demokracije. U sukobu s većinom pojedinac može biti u pravu, i zbog toga treba stvarati ili poboljšavati institucije kako bi se omogućila racionalna rasprava u kojoj bi pojedinačna uvjerenja mogla biti usvojena.

Gotovo su svi navedeni stavovi već odavno postali dio evropskog demokratskog nasljeđa. U tom smislu, one više ne predstavljaju samo liberalnu doktrinu. Danas, kad se i komunisti zalažu za ideju pravne države, za liberaliziranje tržišta, za višestranački sistem, za osiguravanje osnovnih ljudskih prava često zaboravljamo da su u vrijeme apsolutne vladavine socijalističke doktrine glavni nosioci ovih ideja bili liberali.

Upravo zbog isuviše duge dominacije totalitarizma i kolektivismu koja je počivala na nekim privlačnim (revolucionarnim) marksističkim mislima, danas je teško odjednom uspostaviti navedena načela. Jer razlika totalitarizma i demokracije sastoji se, kako kaže Popper, u tome što se društvene promjene u totalitarizmu ne mogu izvesti bez krvi i nasilja. Mnogo bi zla bilo izbjegnuto, da se o doktrinama koje su dovele do totalitarizma moglo raspravljati argumentirano i slobodno, da su teorijske greške s pogubnim praktičkim poljedicama bile detektirane ranije. No, greške nisu zauvijek izbjegnute i otklonjene, niti će novi obrasci teorijskog i političkog djelovanja postići maksimum društvenog blagostanja. To je motiv i smisao daljnje liberalne kritike.

IV

Niz tekstova koji objavljujemo bit će, kako se nadam, dopuna skromnim informacijama o liberalističkoj kritici marksizma. Ovom prilikom želim upozoriti čitatelje na noviju literaturu o navedenoj problematici objavljenu kod nas, od koje najvažnijom smatram izbor tekstova u knjizi V. Gligorov (izd.), *Kritika kolektivismu. Liberalna misao o socijalizmu*, Beograd 1988. U tisku je prijevod knjige F. Hayek: *Put u ropstvo* (Globus, prijevod: D. Bučan) kao i dva teksta K. Poppera iz knjiga *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji* i *Nagađanja i opovrgavanja* (III program RTV Zagreb). Vrijedno je u ovom kontekstu spomenuti i novije izbore tekstova u knjigama I. Primorac (izd.), *O toleranciji*, Beograd 1989. i M. Matulović (izd.), *Ljudska prava*, Rijeka 1989., kao i tekstove objavljene u časopisu "Dometi" 10/88, 11/88., i 2-3/89.

Prevedeno iz originala, prijevod tekstova rađen je prema:

F. A. Hayek: "Why the Worst Get on Top" i "The Socialist Roots of Nazism" iz knjige *The Road to Serfdom*, Routledge & Kegan Paul, London 1944.

Leszek Kołakowski: "Marxist Roots of Stalinism", u: R.C.Tucker (ed.), *Stalinism. Economic and Historical Interpretation*, W. W. Norton, N.Y. 1977.

Leszek Kołakowski: "Ideologie und Theorie", iz: Kurt Lenk: *Ideologie*, Luchterhand, München 1967.

Karl Popper: "Utopia and Violence" iz: *Conjectures & Refutations*, Routledge and Kegan Paul, London 1972.

Karl Popper: "The Moral Theory of Historicism", iz *The Open Society and Its Enemies II* (The Two Modes of Rationality), Routledge & Kegan Paul, London 1986.